

Ruwe opium, namracq en een vulkaan (2)

Reizen van de *Aerdenburgh*, 1666-1685, en de uitbarsting van de Krakatau in 1680

Deel 2.

Arco Willeboordse

Gepubliceerd in: *Nehalennia*, 168, zomer 2010, 2-14.

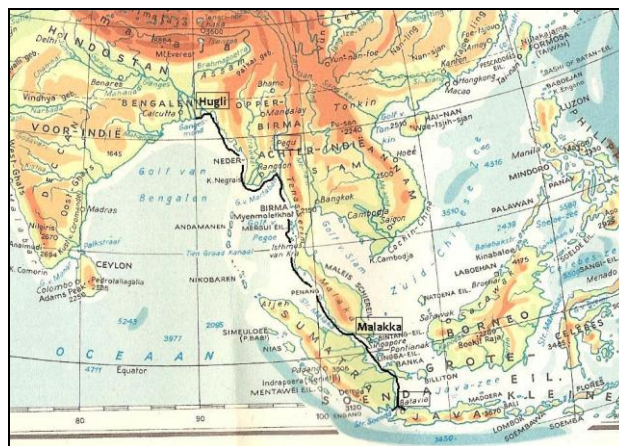
In een vorige bijdrage¹ zijn kort de reizen besproken van het Zeeuwse fluitschip de *Aerdenburgh* tussen 1666 en 1685. Zij speelden zich af op vier continenten: Vlissingen in Europa, Suriname in Zuid-Amerka, de Kaap in Afrika en het Indische subcontinent en de Indische archipel in Azië. Eén reis werd nog niet toegelicht, die van het voorjaar van 1680. Dit is de in zijn berichtgeving meest informatieve en verrassende reis van de *Aerdenburgh*. Een reis die van belang is voor de vulkaangeschiedenis van Indonesië in het algemeen en die van de Krakatau in het bijzonder.

Van Bengalen naar Java (februari-juni 1680)

In februari van 1680 was de *Aerdenburgh* in Hugli, Bengalen. Het in Middelburg gebouwde schip was 128 voet of 42 m lang, had een groot ruim van 13 voet of 4,5 m en kon een lading vervoeren van maximaal 245 last of 482 ton. Het schip was sinds 1672 in dienst van de VOC en werd door de gouverneur-generaal en de Raad van India in Batavia tussen 1676 en 1679 ingezet voor handelsvervoer tussen Noordwest-India en West-Java.

In de handelspost Hugli laadde de *Aerdenburgh* 122 last (250 ton) rijst à f 200,- = f 24.400,- in; ook kreeg de kapitein een brief van gouverneur Jacob Verburgh mee voor de directie in Batavia. Vervolgens voer het schip naar Pegu in Birma. Daar werd het schip, om ons verder onbekende redenen, bijna gevangen genomen. Een Deense kapitein, Wilhelm Wigbers, bood beslissende hulp, hetgeen doet vermoeden dat de oorzaak van de overval gelegen was in een controverse tussen de Birmanen en de VOC. Daarna ging het langs de kust van Thailand naar Atjeh (Noord-Sumatra) en aansluitend Malakka. Hier laadde het schip tin, spialuter (koper/tin) en staven koper uit Japan in. Deze werden gedeeltelijk overgenomen van twee Engelse schepen die in Malakka aangekomen waren. Eveneens in Malakka gaf gouverneur Jacob Pits een brief voor de Hoge Regering (de generaal-gouverneur en de Raad van Indië) in Batavia mee.

Midden mei 1680 voer de *Aerdenburgh* weer de haven van Malakka uit, koers zuid. Na de oostkust van Sumatra gepasseerd te hebben kwam het schip aan de zuidpunt van het eiland in een zware storm terecht. Daarom voer het om te schuilen Straat Sunda binnen. De laatste etappe ging langs de noordkust van Java. Op 12 juni 1680 arriveerde het schip in Batavia. De goederen die ze meebracht werden door de havenautoriteiten berekend op een bedrag van f. 139.580,- (dit maakt het tot de meest profijtelijke reis van de *Aerdenburgh* in Azië). Ook de brieven met mededelingen over de verhoudingen tussen de gouverneurs en de inlandse regeringen van Bengalen en Malakka zullen door de bewindvoerders in Batavia met belangstelling bestudeerd zijn.²

Reis van de *Aerdenburgh*, eerste helft 1680, van Hugli (februari), via Pegu, Malakka (mei), Straat Sunda naar Batavia (juni)

Een vulkaanuitbarsting (mei 1680)

Johann Vogel en de Zijp

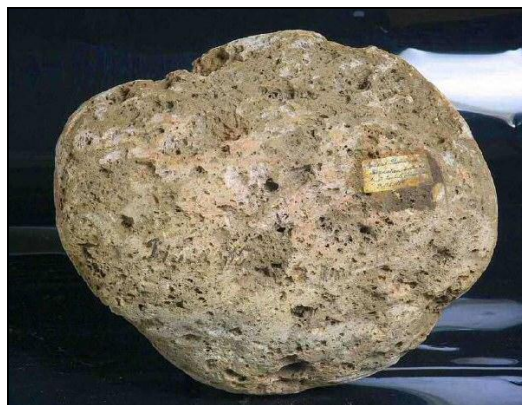
Hoe de kapitein van de *Aerdenburgh* heette weten we niet. Wel is uit een andere bron bekend dat hij een half jaar later het bevel voerde over een ander schip, *De Zijp*, een jacht van 130 voet en 488 ton dat in 1672 was gebouwd voor de kamer van Enkhuizen.³ In januari 1681 voer de kapitein met dit schip langs de zuidwestkust van Sumatra. Daar haalde hij onder andere de oorspronkelijk uit Saksen-Gotha afkomstige Johann Wilhelm Vogel (1657-1723) op: een Duitse mijnbouwdeskundige, die sinds 1678 belast was met de ontginning van de goud- en zilverbijlen te Sillida, het tegenwoordige Painan in West-Sumatra. Vogels capaciteiten, inzet en loyaliteit waren door de regering in Batavia opgemerkt en binnen een paar jaar hadden zij hem tot eerste bestuurder van Sillida benoemd. De ontginning werd later, in 1696, gestopt omdat Europese (vooral Duitse) mijnbouwers niet bestand bleken tegen de tropisch-ondragelijke omstandigheden en de mijnen niet winstgevend te maken waren.⁴

In januari 1681 werd Vogel (hij was toen 23) getroffen door malaria. De Grote Compagnie, zuinig op haar meer waardevolle werknemers, besloot hem daarom op een verplicht bezoek aan dokter Andreas Kleijer in Batavia te sturen. Aan het einde van de maand reisde hij daartoe met *De Zijp*, zoals gezegd gecommandeerd door de latere kapitein van de *Aerdenburgh*, naar de hoofdstad van Indië.

Cracketovv

Het gelukkige toeval wil dat Vogel over de reis verslag heeft gedaan: 'De 26sten januari 1681 gingen we met een favorabele oostenwind onder zeil en kwamen de 1ste februari door Goddelijke hulp voor de mond van Straat Sunda, waar ik met verwondering zag dat de Cracketovv, die zich op mijn heenreis [een eerdere reis, in 1679 van Batavia naar Sillida] geheel groen en lustig met bomen presenteerde, nu echter als geheel verbrand en woest voor onze ogen lag [en] op vier plaatsen grote vuurbrokken uitwierp.'⁵ Vogel nam met andere woorden een vulkaanuitbarsting waar.

'En toen ik de scheepskapitein vroeg op welke tijd genoemd eiland gesprongen was, zo berichtte hij mij dat dit in mei 1680 geschied was. Hij was toen juist van de reis van Bengal⁶ gekomen, had een grote storm doorstaan en ongeveer 10 mijlen van het eiland een aardbeving in de zee opgemerkt. Hierop was een ontzettend donderen en kraken gevolgd, en hij had daaruit vermoed, dat er een eiland of anders een stuk land gebarsten was. Kort daarop, toen hij dicht bij de mond van Straat Sunda was gekomen, was hij gewaar geworden dat het eiland Cracketow gebarsten was en dat zijn vermoeden hem niet bedrogen had. Want hij had met al het scheepsvolk de sterke zwaveldamp zeer duidelijk geroken. En de stenen van het gesprongen eiland die in zee dreven, welke zeer licht waren en er als puimsteen uitzagen, werden door de matrozen met wateremmers uit de zee geschept en als rariteit opgevist. Hij toonde mij een steen, groter dan een vuist.'⁷

Tufsteenbom uitgeworpen door de Krakatau in 1883
Universiteitsmuseum Utrecht

De kapitein van de Aerdenburgh

De reis van *De Zijp* wordt bevestigd door een vermelding in het *Daghregister van 't Casteel Batavia*. Daarin wordt in februari 1681 inderdaad het jacht *De Zijp* genoemd.⁸ Maar belangrijker is dat het *Daghregister* op

het juiste moment van het vorige jaar ook een inkomend handelsschip vermeldt dat goederen vervoerde van Bengalen naar Batavia – op 12 juni 1680 namelijk. Dit moet het schip zijn waarover de kapitein van *De Zijp* sprak – het schip waarover hij een jaar eerder het bevel voerde. Het *Daghregister* bevestigt dus zijn verhaal. De naam van het schip: de *Aerdenburgh*.⁹

De vulkaanuitbarsting van mei 1680 is niet opgetekend in het *Daghregister*. Dit zwijgt sowieso opvallend over Straat Sunda in de eerste maanden van het jaar. Dat heeft ongetwijfeld te maken met enerzijds de troonstrijd die toen plaatshad in het economisch krachtige en politiek onafhankelijke sultanaat Bantam in West-Java en anderzijds de als gevolg daarvan toenemende activiteiten van Bantamse piraten in de zeestraat. De troonstrijd was de gedroomde aanleiding voor een politieke en militaire interventie door Batavia, dat zich al langere tijd ergerde aan die irriterende concurrent vlak naast de deur. Juist in deze tijd bereidde de VOC een inval over land voor, die binnen een paar jaar Bantam tot de facto horigheid reduceerde. Een Nederlands vlooteskader wist tegelijkertijd door hard optreden het gevaar van de zeerovers te verminderen. Rond mei begon het aantal schepen in de Straat Sunda dan ook weer te stijgen. Een daarvan was de uit Bengalen, Birma en Malakka afkomstige *Aerdenburgh*.¹⁰

Elias Hesse en de Nieuw-Middelburch

Vogel, hoorden we zojuist, maakte behalve van de eerdere uitbarsting van mei 1680 ook melding van een door hemzelf waargenomen eruptie in februari 1681 ('grote vuurbrokken' op 'vier plaatsen'). Een half jaar later, in oktober 1681, reisde Vogel na zijn doktersbezoek in Batavia weer terug naar Sumatra (chirurgijn Kleijer noch een 'Indianische Medicus' wisten verlichting van zijn ziekte te brengen, wel een vrouwelijke Balinese dokter...¹¹). Het schip dat Vogel terugbracht droeg opnieuw een voor Zeeuwen bekend klinkende naam, de *Nieuw-Middelburch*.¹²

Eén van zijn medepassagiers was Elias Hesse (1658-1689>), die als mijnadministrateur eveneens in Sillida had gewerkt.¹³ Hesse was een Sakser met een levendige verbeelding, die van zijn verblijf in de Oost en dus ook van deze reis, een beeldende beschrijving heeft gepubliceerd. In zijn reisverslag suggereert hij dat in november 1681, toen de *Nieuw-Middelburch* door Straat Sunda voer, de uitbarsting nog steeds gaande was. Eerst beschrijft Hesse in zijn verslag het eiland Zibbesie, het huidige Sibesi, op enkele kilometers van de Krakatau van het vulkaaneiland. Hier kon hij niet slapen door het gehuil van de geesten (zijn meer prozaïsche landgenoot Vogel houdt het op het geroep van 'Oerang-Oetans of Bavianen, die bij tijd en wijle een afschuwelijk gehuil aanvangen').

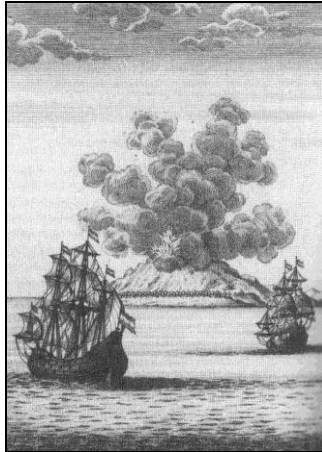
Hesse vervolgt: '... naar het noorden ligt het eiland Cracatou, dat ongeveer een jaar geleden uitbarstte en ook onbewoond is'. Vogel heeft hem hiervòòr ongetwijfeld het verhaal van de kapitein van de *Aerdenburgh* verteld (we stellen beiden staande aan de reling van het schip voor, in het zicht van het eiland). 'De stijgende rookkolom van dit eiland is mijlen ver zichtbaar; wij waren met ons schip zeer dicht bij de kust en konden de bomen zien hoog op de berg, en die compleet verbrand waren, maar het vuur zelf konden we niet zien.' Later ondervonden de *Nieuw-Middelburch* en zijn bemanning nog zeebevingen in de Sunda Straat en een aardbeving die 'grote schade toebreacht aan de gebouwen van de Compagnie'.¹⁴

Geen, één, twee of drie uitbarstingen?

Wat is de waarde van de getuigenissen van de kapitein van de *Aerdenburgh* en de *Zijp*, van Vogel en van Hesse? En hoe ernstig waren de door hen beschreven erupties van mei 1680, februari 1681 en november 1681? Vogels beschrijving van de eruptie van februari 1681 lijkt nogal overdreven. Want op een eerdere reis door Straat Sunda door Hesse een maand eerder, in januari 1681, beperkt hij zich tot de niets-aan-de-hand-mededeling dat de 'Cracatouw' en de andere eilanden 'welke alle in de Straat van Sunda liggen, voorzien zijn met hoge bomen en wildernissen'.¹⁵ Hesse's beschrijving van de uitbarsting van november 1681 lijkt op haar beurt evenzeer aangedikt, niet alleen omdat Hesse wel heel erg geïnspireerd lijkt door Vogels relaas (lees: overgeschreven) en er geen enkele andere vermelding van bestaat, maar vooral omdat hij in zijn geschriften niet altijd even betrouwbaar en terughoudend is.

Het verhaal van de anonieme kapitein van *De Zijp* en de *Aerdenburgh* komt daarentegen authentiek over. Hij was in staat fysiek materiaal van de uitbarsting te tonen: puimsteen. Zijn beschrijving van de eigenschappen daarvan (zeer licht, drijvend in water) is verifieerbaar correct. Bovendien worden – zoals hierboven bleek – beide schepen bevestigd in officiële, nog steeds raadpleegbare documenten op het correcte moment en met vermelding van de correcte locaties. Tot slot is er de aard van de mededeling door de kapitein: een weliswaar indirecte, maar historisch-toevallige bron, zonder bijbedoeling; dit in tegenstelling tot Vogel en Hesse wier mededeling een "programmatisch" karakter heeft, dat wil zeggen indruk maken in Europa, vooral op vorsten, dat wil zeggen mogelijke werkgevers.

Dit alles pleit met andere woorden voor de geloofwaardigheid van de kapitein. Daarom bestaat bij historisch-geologen vooral consensus over een eruptie van de Krakatau in mei 1680.¹⁶

Jacobus van der Schley (1715-1779), Het brandende eiland
 Uit: S. Winchester, Krakatoa. The day the world exploded. 27th August 1883, London 2003

Het Brandende Eiland

Minder overeenstemming is er over de identificatie van een gravure die met de uitbarsting van 1680 in verband wordt gebracht. De maker is Jacobus van der Schley (1715-1779), de titel van de gravure *Het Brandende Eiland*. Zij stelt een uitbarsting voor van een vulkaaneiland in Oost-Indië, waarvan de vorm (een zogeheten stratovulkaan) doet denken aan de meer dan 800 m hoge Krakatau, zoals we die kennen van foto's en afbeeldingen van voor de catastrofe van 1883. Op de voorgrond zijn twee enigszins overheellende koopvaardijsschepen te zien. Waarschijnlijk gaat het om fluitschepen, hetzelfde scheepstype dus als de *Aerdenburgh*. Dat het de Krakatau en de *Aerdenburgh* in 1680 voorstelt zou natuurlijk een prachtige vondst zijn. Te prachtig vermoedelijk, want de gravure dateert uit de achttiende eeuw (exacte datum onbekend) en de Krakatau was zeker niet de enige stratovulkaan in Oost-Indië. Dat de gravure dezelfde uitbarsting afbeeldt die de kapitein van de *Aerdenburgh* waarnam is dus onwaarschijnlijk, of op zijn best onbewijsbaar.¹⁷

Anak Krakatau (Kind van Krakatau) is de opvolger van de in 1883 ontplofte vulkaan. De vulkaan is inmiddels alweer 189 m hoog en zeer actief (foto: juli 2008)

De Krakatau in 1883

De uitbarsting van de Krakatau in mei 1680 werd gevolgd door een periode van meer dan twee eeuwen rust.¹⁸ Al die tijd heeft men gedacht dat de vulkaan slapend of misschien wel uitgedoofd was. Tot 1883. Op 27 augustus van dat jaar vloog de vulkaan met een overweldigende klap de lucht in – een klap gelijk aan, zo heeft men berekend, 26 keer de zwaarste waterstofbom. Het wordt één van de hardste geluiden genoemd die ooit door een mens gehoord werd.¹⁹

Niemand had de catastrofe verwacht, want nogmaals: al meer dan 203 jaar was er met de vulkaan niets aan de hand geweest. De eerste gerapporteerde waarneming van een uitbarsting van de Krakatau was afkomstig van de kapitein van het Zeeuwse fluitschip de *Aerdenburgh*.²⁰

Noten

- ¹ A. Willeboordse, Ruwe opium, namracq en een vulkaan (1). Reizen van de Aerdenburgh, 1666-1685, en de uitbarsting van de Krakatau in 1680, *Nehalennia*, 168, zomer2010, 2-14.
- ² Arsip National Republik Indonesia (ANRI), Djakarta, HR, 2486, Dagbregister 1 juni-2 juli 1680. J.A. van der Chijs, *Dagbregister gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India anno 1680*, 's Gravenhage 1909, 368.
- ³ J.R. Bruijn, F.S. Gaastra, I. Schöffer, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries*, I-III, 's Gravenhage 1979-1987, II, 180-181. Reis 1250.1. ANRI, HR, 2505, Dagbregister 7 juli-31 december 1689, 939. Begin december 1689 'sprinckt [het schip] met volck en al in de lugt'.
- ⁴ R. van Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)*, Nijmegen 1997, 177. E. Hesse, *Ost-Indische Reise-Beschreibung, oder Diarium*, Dresden 1687, 61 beschreef West-Sumatra als 'Westkust-Pestkust' en 'der Europeer Kirchof'.
- ⁵ J.W. Vogel, *Diarium, oder Journal meiner nach Ostindien und von dannen wieder zurückgethanen Reise*, Frankfurt, Leipzig 1690, geciteerd in R.A. van Sandick, *In het Rijk van Vulcaan*, Zuthen 1890, 42-43. Sandick meende ten onrechte dat Vogel op de Aerdenburgh meevoer. Citaten ook in: N.P. van den Berg, Vroegere berichten omtrent Krakatau. De uitbarsting van 1680, *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, 29, 1883, 214. De geoloog R. Verbeek, die de Krakatau-eruptie van 1883 uitgebreid onderzocht en hiervan verslag deed in zijn monumentale *Krakatau*, Batavia 1886, volgt Van den Berg in zowel diens interpretatie van de uitbarsting van 1680 als diens observatie.
- ⁶ Met Bengal wordt Bengalen bedoeld; minder waarschijnlijk is de Sumatraanse havenstad Bengalis.
- ⁷ E. Hesse (bezorgd door S.P.L. Honoré-Naber), *Gold-Bergwerke in Sumatra, 1680-1683*, Den Haag, 1931, 54. Van den Berg, 214-215. S. Winchester, *Krakatoa. The day the world exploded. 27th August 1883*, London 2003, 49.
- ⁸ ANRI, HR, 2488, Dagbregister 1 januari-3 april 1681. F. de Haan, *Dagbregister (...)* 1681, Batavia, 's Gravenhage 1919, 140. Vertrek uit Batavia op 27 februari 1681 ingevolge het besluit om 't jaght Zype, 't fregat de Cater en de chialoup de Vlieger na[ar] de Straat Sunda af te senden...'
- ⁹ ANRI, HR, 2486, Dagbregister 1 juni-2 juli 1680. Van der Chijs, 365.
- ¹⁰ J. Talens, Het sultanaat Banten en de VOC, *Spieghel Historiae* 25, 12, 1990, 589-595.
- ¹¹ Van Gelder, 191.
- ¹² Dit schip was in dienst voor de Kamer van Zeeland. Het vertrok op 19 juni 1676 uit Vlissingen en arriveerde op 31 januari 1677 in Batavia. ANRI, HR, 2481, Dagbregister 1 januari-31 december 1677. J. van der Chijs, *Dagbregister (...)* 1677, Batavia, 's Gravenhage 1904, 27.
- ¹³ NA, 1.04.02 5294, Scheepssoldijboek Goudestein-1683 (Kamer van Amsterdam) vermeldt Hesse als zodanig. Hesse voer met de Goudestein terug naar Europa en passeerde toen opnieuw 'den brennenden Eyland Cracatau'. Hesse 1931, 134.
- ¹⁴ Hesse 1931, 54-55. Van den Berg, 216. Aardig detail: Hesse ving in Straat Sunda een zeepaardje dat hij na zijn terugkomst aan de Kunstkamer van Friedrich Wilhelm, de keurvorst van Brandenburg, aanbod. Hesse 1687, 138. Van Gelder, 247.
- ¹⁵ Van den Berg, 218.
- ¹⁶ Bijvoorbeeld Van den Berg, 188 (en in zijn navolging Verbeek). Simkin, Fiske, 189-190. Winchester, 139. T. Simkin, e.a. *Vulcanoes of the World. A Regional Directory, Gazeteer, and Chronology of Vulcanism During the Last 10.000 Year*, Stroudsburg 1981, 52, een toonaangevend verzamelwerk van historische vulkaaneruptions, gebruikt zowel Vogel als Hesse als bron (in wezen gaat het maar om één bron, aangezien Vogel Hesse's verslag in zijn boek letterlijk overnam). Het werk vermeldt als begin van de eruptie mei 1680, als einde mei 1681 en is dus onjuist. Bovendien geeft het werk voor 1680 als explosie-index (VEI) 3 (1883: 6) en voor het vulkanisch productvolume (VV/LT) 8 (1883: -A, hoogste buitencategorie). Gebaseerd op een magere, speculatieve bron, geven deze detailgegevens een onterechte schijn van betrouwbaarheid.
- ¹⁷ Winchester, 138-139 is uitgesprokener: volgens hem zou het heel goed de uitbarsting van 1680 kunnen zijn. Hij noemt Jacob van der Schley (ook geheten Jakob van Schley) foutief Jan van Schley. *Benezit Dictionary of Artists*, 12, Paris 2008, 647.
- ¹⁸ Van John Webber (1751-1793), de officiële kunstenaar van James Cooks derde expeditie naar de Stille Oceaan, bestaat een gravure van de Krakatau uit februari 1780. Boven de vulkaan hangt een grote rookpluim als was ze dat jaar in eruptie; kleinere rookpluimen stijgen op uit andere delen van het vulkaaneiland. Geen enkele andere bron maakt melding van een uitbarsting, ook het logboek van de brik *Resolution* niet, hetgeen doet vermoeden dat de pluimen alleen getekend zijn voor het artistieke effect. Expeditieleden van de *Resolution* betraden het eiland zonder problemen om water in te nemen. J. Robinson, *Captain Cook's World Maps of the Life and Voyages of James Cook R.N.*, Seattle, 2000, 162. Afbeelding: http://www.vansandick.com/familie/archief/In_het_Rijk_van_Vulcaan/3.php#p5.
- ¹⁹ De explosie van augustus 1883 werd voorafgegaan door aard- en zeebevingen, schokgolven en uitbarstingen op 20 mei van hetzelfde jaar. Deze verschijnselen werden waargenomen door een mailboot met alweer een Zeeuwse naam, de *Zeeland*. Het verslag van de bevelvoerder van het schip, kapitein MacKenzie, is opgenomen in Verbeek. Simkin, Fiske, 28, 197.
- ²⁰ Dat wil zeggen de eerste historisch gerapporteerde waarneming. Winchester, 123-135 noemt een aantal oude Indische verhalen, verwerkt in de *Pustaka Raja Purwa* van de negentiende-eeuwse Javaanse hofdichter Ranggawarsita die verwijzingen naar vroegere uitbarstingen zou bevatten, bijvoorbeeld uit de vijfde en zesde eeuw. Deze opvatting heeft een speculatief karakter: de verwijzingen zijn (evenals het oudste gedeelte van Ranggawarsita's werk) eerder mythisch dan historisch.